

Rasmus Ludvigsson och Vallentunasjön

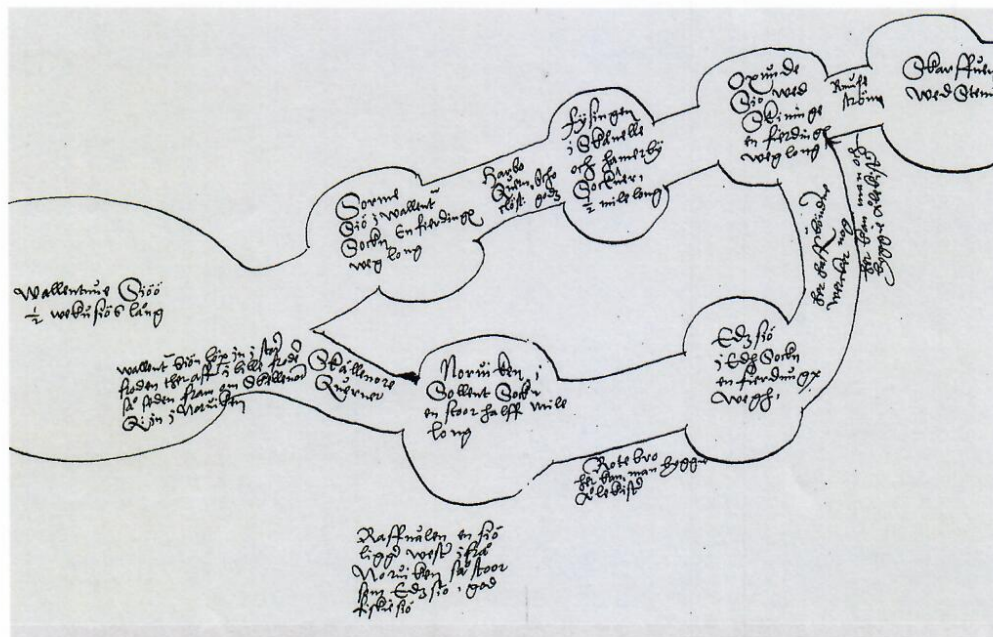
Text: Staffan Helmfrid

Omkring 1540 tog Gustav Vasa i sin tjänst en av de flitigaste arbetsmyror som verkat i svensk statsförvaltning under de senaste 500 åren. Hans namn var Rasmus Ludvigsson och han kom att tjäna tre vasakungar innan han 1594 gick ur tiden. Han hade bedrivit universitetsstudier i Tyskland, åtminstone i Rostock, innan han anställdes som kunglig kansliskrivare 1542 och från 1555 som kunglig sekreterare i den centrala riksförvaltningen. För eftervärlden har han förblivit mest känd som "den svenska genealogins fader", vår förste professionella släktforskare. Hans omfattande utredningar, på privata uppdrag, av samtida och medeltida svenska adelsätters släktförhållanden är – med nödvändig källkritik – alljämt ombärliga för medeltidsforskningen. Han gjorde också den första sammanställningen av landets landskapsvapen. Men de för riket viktigaste insatserna gjorde han i tjänsten, genom utredningar, registerföring och uppordning av statens

kamerala förvaltning. Han fick också förtroendet att förvalta Gustav Vasas privatförmögenhet. Under Erik XIV kom han på kant med Jöran Persson, som drev fram en dödsdom för påstådda registerfel, men kungens och Jöran Perssons fall räddade honom. Han började nu ägna sig åt att kompilera historiskt material till krönikor. Åtskilliga dokument som han skrev av är endast kända tack vare hans flit sedan originalen gått förlorade.

Det som intresserar oss här är en helt annan del av Rasmus mångskiftande verksamhet. I samlingarna efter Rasmus Ludvigsson i Riksarkivet finns en "Handschrift om sjöar och strömmar i stora delar av Sverige 1560". Där ingår ett 40-tal kartskisser över olika vattendrag och sjösystem i Sverige söder om Dalälven. I Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseums i Stockholm årsbok 1943 har Åke Meyerson presenterat materialet i en uppsats. Jag tackar här Clas Tollin för en kopia av Vallentunaskissen. Insamlandet av dessa data har ingått i Gustav Vasas av Rasmus Ludvigsson lojalt stödda politik att utreda och värna kronans intressen. Obebyggda landsallmänningar utanför den etablerade jordbruksbygden förklarades till exempel för kronans egendom. Så blev lappmarkerna med fjällen statliga. En annan kunglig tillgång var den så kallade kungsådran i vattendragen. Enligt hävd var kronans andel i vattendragen 1/3, företrädesvis den djupaste strömfåran. Kronans intresse var dels att hålla viktiga vattenleder öppna för båttrafik, dels att kunna exploatera vattenkraft och fiske. För inventering och kontroll av landets naturresurser saknade man ännu helt kartor. De började framställas först 100 år senare. Utan kartor fick Rasmus också leta upp lämpliga orter för kungens nya så kallade avelsgårdar, tänkta som statliga mönsterjordbruk.

Bland de vattensystem som ingår i Rasmus Ludvigssons samlingar finns alltså Vallentunasjön och dess båda utlopp i en

Rasmus Ludvigssons kartskiss över Vallentunasjön visar hur sjön stod i förbindelse med angränsande sjösystem. Mälaren syns inte på skissen, men utgör en fortsättning på den runda figuren uppe till höger.

skiss utan väderstrecksorientering. De märkliga hydrografiska förhållandena kring Vallentunasjön har behandlats av Jan Wirstad i Vallentuna Förre och Nu, nr 2, 2002. Vallentunasjön har genom historisk tid alltid haft två utlopp, ett i norra och ett i södra änden av sjön. Det norra ledde före sjöns sänkning vattnet via Gullbron och den nu försvunna sjön Sormen genom Hargsån till sjön Fysingen och vidare till Oxundasjön och ut i Mälaren. Det södra utloppet gick förbi Skällnora gamla kungsgård till Norrviken och via Rotebro, Edsån och Edsjön till Oxundasjön och det gemensamma utloppet Runsa ström i Mälaren.

De båda utloppssystemen är vart för sig schematiskt men korrekt återgivna i Rasmus skiss. Men de har förvirrande nog fått lämna Vallentunasjön bredvid varandra varvid deras inbördes lägen förväxlat. Misstaget visar att Rasmus Ludvigsson inte själv kände förhållandena i terrängen utan fått upplysningar om de enskilda vattendragens lopp med en följd av namn på åar, sjöar, kvarnar och annat av intresse av kronans fogdar. På några av skisserna över sjösystem har Rasmus antecknat fogdens namn.

Vallentunasjöns vattensystem var ett av de enklare i materialet. Att Rasmus själv ritat skisserna råder ingen tvekan om. De bär hans karakteristiska handstil.

Låt oss se vad skissen visar – först dess ”nedre” vattenled från Vallentunasjön till Mälaren, den som i själva verket går från sjöns södra ände. Några ord i Rasmus texter kräver förklaring, framförallt wekusjö (veck-sjö). Rasmus använder det i flera av skisserna. Ordet betyder ”mil till sjöss” (J E Rietz: Svenskt dialektlexikon). Skriften lyder i modern skrivning:

Vallentuna sjö 1/2 mil (wekusjös) lång

Vallentunasjön löper in i store Froden där av i lille Froden så sedan fram om Skällnora kvarn in i Norrviken

Skällnora kvarnar

Norrviken i Sollentuna socken en stor halvmil lång

Utanför Norrviken står: Ravalen en sjö ligger väster om Norrviken, så stor som Edsjön, god fiskesjö

Rotebro här kan man bygga ålkista

Edsjö i Ed socken en fjärdings väg (lång). Här har bönderna

Vallentunasjöns utseende har förändrats under århundradena som gått bland annat genom en stor sjösänkning i slutet på 1800-talet. Foto: Svante Berg.

”wercker” nog”. Här kan man också bygga ålkista

Oxunda sjö vid Skeninge en fjärdings väg lång

Runsa ström

Skarven vid Steninge

Mälaren (namnet syns ej på den avbildade kartskissen)

Att Rasmus Ludvigsson nämner Steninge i samband med Runsa ströms utlopp och inte Rosersberg, som ligger omedelbart framför åmynningen beror naturligtvis på att Rosersberg ännu inte fanns. Det har anlagts först 1620 medan det längre bort belägna Steninge var sätesgård och gods från medeltiden. Upplysningen att sjön Ravalen ligger väster om Norrviken är ju korrekt, men har inte satt spår i skissens väderstrecksorientering.

Vi följer den ”övre” leden från Vallentunasjön, den som går från norra änden:

Sjön Sormen i Vallentuna socken En fjärdings väg lång

Harbo kvarn Sko klostets gods (Harbo bör ha avsett Hargbo)

Fysingen i Skånåla och Hammarby socknar, 1/2 mil lång

Oxundasjön etc.

Skulle man i ord beskriva de båda vattenledningarnas sträckning efter en modern karta skulle namnlöstorna idag bli desamma som hos Rasmus. De uppgifter han fått om sjöarnas storlek är inte heller alltför felaktiga. Det har inte bara varit ögonmått. Att han fick med sjön Ravalen utanför vattenleden tyder på att fisket i sjön kunde vara av intresse för kronan.

Det är okänt huruvida Rasmus Ludvigssons insamlingsarbete ledde till några konkreta statliga åtgärder i vattendragen. De kom ju också till först mot slutet av Gustav Vasas liv. Däremot menar Ulla Ehrensverd att Andreas Bureus kan ha utnyttjat några av skisserna under arbetet med sin stora karta ”Orbis arctoi nova et accurata delineatio” dedicerad till Gustaf II Adolf 1626 och omfattande det svenska riket med omgivande länder.